

Zsidók Mohácson 1944-ben

K. Farkas Claudia, PhD

„...jog nincsen, múzeumba került az, mint a páncélok.”¹

A magyar zsidók jogi helyzetét az 1930-as évek végétől a Holokausztig tartó időszakban bizonytalanság és ingatagság jellemezte. A 30-as évtized végén a parlament tevékenységének sajátos terepévé nőtte ki magát a zsidókkal szembeni jogfosztó törvények megszavazása. A kirekesztés aktusai folyamatosan táguló rést ütöttek az állampolgári egyenjogúság elvén. Egy 1942-ben megjelent, az ún. zsidókérdést az ezeréves magyar jogalkotás tükrében végigkísérő munka egyenesen úgy fogalmazott, hogy „1938 óta a törvényhozás kétségtelenül korszakalkotó munkát végzett a zsidókérdés megoldása terén. A nagyobbik rész azonban még megoldatlan. Ez a feladat a jövő jogalkotására vár.”² Tettenerhető álláspont volt, hogy „a zsidóság terjeszkedése a nemzetre nézve káros és veszélyes, [...] háttérbe szorításuk nemzeti feladat.”³ Az antiszemiták a zsidók elleni küzdelmet a gazdaság, a szellemi és az „erkölcsi élet” három mezején vívták, „felismerve”, hogy a zsidóság itt „indul támadásra, ennek megfelelően a védelemnek is ezen a hármas vonalon kell felfejlődnie.”⁴ A zsidóellenes törvények szigorúsága egyre fokozódott, a törvényalkotói figyelem újabb és újabb területekre tévedt, melyeket meg akartak „tisztítani” a zsidóktól.

A zsidóellenes törvényekkel a magyarországi alkotmányos fejlődés letért a „zsidók befogadásának” útjáról, amelyen az 1867-es emancipációs törvény (1867:XVII.tc.) óta haladt.⁵ A jogfosztó törvénykezés különböző megfontolásokból táplálkozó kirekesztő szándék szülte volt. Az 1938:XV.tc., az ún. első zsidótörvény indoklásának egyik alaptétele végigkísérte az 1944-ig meghozott többi zsidóellenes törvény vitáit is: eszerint a magyar zsidóság nagyobb teret foglal el az ország gazdasági életében, mint amennyire számaránya szerint igényt tarthatna. A másik alaptétel pedig – amely a későbbi, zsidókkal kapcsolatos diskurzusoknak is elengedhetetlen elemévé vált – idegenségként értelmezett „felfogásbeli” és „érzületbeli” disszonanciát tételezett fel a zsidóság részéről. E gondolatmenet szerint a zsidóság bizonyos pályákon tapasztalható túlreprezentáltsága révén megbomlott a társadalom egyensúlya. Ezen a zsidóság visszaszorításával akartak segíteni. Az érvelés azonban mind az okok elemzésében, mind a gyógymód megválasztásában alapvetően hibás volt: eltekintett a

¹ Szép, 2010, 124.

² Takács, 1942, 95.

³ Uo. 66.

⁴ Uo. 86.

⁵ K. Farkas, 2010; Komoróczy, 2013

zsidóság – bizonyos területeken persze tényszerű – túlreprezentáltságának valós okaitól, és félremagyarázta ennek a jelentőségét, hiszen az, hogy a zsidóság a társadalmi élet adott területein országos arányszámán felül képviseltette magát, még nem „zsidókérdés”. A zsidótörvények mély társadalmi válságot okoztak és jeleztek. A „zsidókérdésnek” nevezett problémakörben, a befogadás/kirekesztés kérdésében a környezet állásfoglalása bizonyult döntőnek.

A jogfosztás örvényében újabb és újabb állomások következtek, melyek a zsidók számára az életet mind nehezebbé tették. 1944 „jogok nélküli” légkörét találóan érzékeltetik Szép Ernő szavai: „[...] hol a jog, hová lettek az ember született jogai? [...] jog nincsen, múzeumba került az, mint a páncélok”⁶.

A mohácsi zsidók 1944-es története a múlt azon fejezetei közé tartozik, amikor a zsidók jogai a „páncélok sorsára” jutottak. A „Zsidósors Mohácson 1944-ben” című könyv a Mohácsi Izraelita Hitközség 1944-es tragikus történetének állít emléket: célom az volt, hogy hiánypótló önálló monográfiaként örökítsem meg egy hajdan virágzó hitközség drámai történetét⁷.

A könyv első felének felvezető részeiben az olvasó bepillantást kap a zsidók mohácsi zsidók megtelepedésének kérdésébe, és a zsidó elemi iskolába, amely a közösség életében kitüntetett szerepet játszott. A munka gerincét jelentő fejezetekben részletesen végigtekintem azt a deprivációs utat, melyet a helyi zsidó közösség 1944-ben a gettózásig és deportálásig végigjárt-végigélt. Külön fejezetét alkotja a könyvnek a munkaszolgálat problematikája és a zsidók tulajdonjogának sérelme, vagyonuk további sorsa. Röviden szólok a helyi egyház állásfoglalásáról, a propaganda alkotta „zsidóképről” és a helyi lapok zsidókkal kapcsolatos írásairól. A könyvben helyet kapott a mentés és segítség témaköre, a bátrakra történő emlékezés, a veszteségek számbavétele és az újrakezdés. Zárásként Utószó és Irodalom állnak.

A könyv elkészítéséhez alapos kutatásokat végeztem és jelentős számú primér forrást tártam és használtam fel. Értékes kútfőként szolgáltak visszaemlékezések és a helyi sajtó. Munkámmal szeretném felhívni a figyelmet arra is, a helytörténeti vizsgálódások elengedhetetlenek a makroszintű történelem tanulmányozásához, árnyalják és kiegészítik a történelmi képet.

⁶ Szép, 2010, 124.

⁷ K. Farkas, 2015

A könyvet emlékkönyvnek is szánom. Mohácson a XIX. század óta éltek zsidók, mind növekvő számban. Úttörő szerepet töltöttek be a város ipari, kereskedelmi és kulturális életében, iskolát tartottak fenn. Dr. Flesch Ármin főrabbi a zsidó iskola jelentőségéről úgy vallott, hogy „az iskola élet-halál kérdése.”⁸ Az 1930-as évek végén Mohács zsidó lakosságának életét a jogi formulákba öltöztetett kirekesztés aktusai tették mind nehezebbé. Az iskola az 1940-es években is működött, sok szülő előnyben részesítette a hitközségi intézményt, annak oltalmazó légköre miatt is.

A munkaszolgálat tengernyi szenvedést okozott. Mohácson volt az 1939-ben felállított IV. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj felállítási helye, bevonulási központja és állomáshelye.⁹ Ide az ország különböző részeiből kerültek munkaszolgálatosok és „Mohácsról igen sok izraelita lakost behívtak.”¹⁰

Mohácsot 1944. március 19-én érték el a megszálló német egységek. Pillanatkép a közösség helyzetéről közvetlenül a megszállás után, 1944 áprilisában, címszavakban: a zsidó hitközség lélekszáma 622 fő, elnöke dr. Fischer Ernő, az anyakönyvezető rabbi dr. Flesch Ármin, a közösség egy elemi iskolát tart fent, 28-an tanulnak itt két tanár felügyelete mellett, működik a Nőegylet (150 fő), a Chevra Kadisa (160 fő).¹¹ Ez hamarosan a múlt kódéba vész...

1944. március 19-e után a zsidó közösség számára már nem létezett „jövő”. A zsidóellenes rendeletek pergőtüze teljes jogfosztottságot eredményezett, majd a jogi elkülönítés látható és áttörhetetlen falakat kapott a gettósítással. A deprivációs út végén a deportálás, majd Auschwitz gázkamrái álltak.

A zsidók mozgásszabadságának korlátozása a megszállás után azonnal megkezdődött. Összeírták, majd megjelölték őket sárga csillaggal. Mindez a gettósítás előkészítésének eleme volt. Mohácson a zsidók gettóba költöztetése két lépcsőben történt. A város 564 főt számláló zsidó közösségét 1944. május 8. és 10-e között terelték a gettó területére, május 15-én pedig megkezdődött a megyéből idetelepített zsidók beköltöztetése. A gettó lezárására május 22-én került sor.

Mohács zsidósága számára a tragédia soron következő állomása 1944. június 29-én vette kezdetét: a gettót kiürítették, lakóit-foglyait a pécsi gyűjtőtáborba szállították, majd 1944. július 4-én a pécsi vasútállomáson marhavagonokba zsúfolták és deportálták őket. A szerelvény csak Kassán állt meg ellenőrzés végett, aztán Auschwitz következett.

⁸ A Mohácsi Izraelita Elemi Népiskola értesítője, 1908, 9.

⁹ Karsai, 1962, I.k. 84-85.; Róbert, 1994, 77.

¹⁰ N. M., (é.n.), 12.

¹¹ Schweitzer, 1994, 415.

A zsidóság óriási veszteségeket szenvedett el. A Mohácsról elszállított 564 emberből Tihanyi János szerint mindössze 13-an tértek haza.¹²

Az üldözöttek ingó- és ingatlan vagyonából sokan szerettek volna részesülni, hivatalos szervek és magánszemélyek egyaránt nyújtottak be igényléseket. A lakosság magatartása nagyjában-egészében a passzivitás szóval írható körül. Természetesen volt jele a segítő szándéknak is, történetek kísérletek arra, hogy a bátrak cselekedjenek veszélybe jutott embertársaikért. Egy morálisan koordinátáit veszített korszakban az emberi humánus ilyen jellegű megnyilvánulásai óriási jelentőségűek voltak.

A háború után nehéz volt hazatérni, lelki és fizikai értelemben egyaránt. A városba a zsidók visszatérésére több szakaszban került sor, a legtöbben 1945 és 1946 nyara között jöttek vissza. Az emberek szívében élt az újrakezdés reménye, ezt bizonyítja, hogy a hitközséget újjáalakították 1945 februárja körül. A közösség életét kétirányú folyamatok szabták meg: az újrakezdés és a közösség széthullása felé mutatók. A Zsinagóga már nem áll. Egykor az „ég szíve” felé tört, ma emlékét képek és az emberi szív őrzi.

Könyvemet azoknak ajánlom, akik szeretnék megismerni, hogy mit jelentett a zsidó sors Mohácson 1944-ben. Jól használható szakirodalom a terület kutatóinak, hallgatóknak, alkalmazható az oktatásban, és eredményesen forgathatják a történelem iránt érdeklődő olvasók is.

¹² Tihanyi, 1945, (o.n.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári dokumentumok

Mohács. Zsidókkal kapcsolatos iratok. (1944). (Alispáni iratok; Polgármesteri iratok; Mohács Város Népmozgalmi Nyilvántartó Hivatalának iratai.)
Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Baranya Megyei Levéltára (BML), Pécs.

Könyvek

A Mohácsi Izraelita Elemi Népiskola értesítője 1907-1908.
1908 Rosenthal Márk és fia könyvnyomdája, Mohács.

K. FARKAS Claudia

2010 *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920-1944.* Napvilág Kiadó, Budapest.

K. FARKAS Claudia

2015 *Zsidósors Mohácson 1944-ben.* PTE FEEK, Pécs.

K. FARKAS Claudia

2015 *Zsidósors Mohácson 1944-ben.* Virágmandula Kft., Pécs. (e-book)

KARSAI Elek szerk.

1962 *„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon.* I-II.k. MIOK, Budapest.

KOMORÓCZY Géza szerk.

2013 *„Nekem itt zsidónak kell lenni”. Források és dokumentumok 2013 (965-2012) a Zsidók története Magyarországon I-II. kötetéhez.* Szöveggyűjtemény. Kalligram, Pozsony, 2013

KULCSÁR István

2013 *A maradék-zsidóság lelki keresztmetszete 1946-ban.* In: Komoróczy Géza szerk. *„Nekem itt zsidónak kell lenni”. Források és dokumentumok (965-2012) a Zsidók története Magyarországon I-II. kötetéhez.* Szöveggyűjtemény. Kalligram, Pozsony. 1319-1322.

Magyarországi Rendeleték Tára. 1944.

1944 Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest.

RÓBERT László

1994 *Zsidónak születni.* T-Twins, Budapest.

SCHWEITZER József szerk.

1994 *Magyarországi Zsidó Hitközségek. 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán.* Országos Rabbiképző Intézet, Magyar Zsidó Levéltár, Budapest.

SZÉP Ernő

2010 *Emberszag.* Osiris, Budapest.

SZITA Szabolcs

2014 *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939-1945*. Corvina, Budapest.

TAKÁCS Albert

1942 *A zsidókérdés ezeréves jogalkotásunkban*. Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, Budapest.

Visszaemlékezések

KISS Béla össz.

(é.n.) *Bátor mohácsiak a német megszállás alatt*. (1944). *Visszaemlékezések*. Kézirat. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs.

N. M. visszaemlékezése.

(é.n.) In: KISS Béla össz. *Bátor mohácsiak a német megszállás alatt* (1944). *Visszaemlékezések*. Kézirat. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécs, 12.

SZÓNYI Alajos

(é.n.) *Mohács német megszállása*. Kézirat. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács.

TIHANYI János

1945 *Mohács város aknázása és kiürítése 1944-ben*. Kézirat. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács.

Sajtóanyag

Mohácsi Hírlap 1938, 1939, 1944

Dr. habil K. Farkas Claudia történész, a Pécsi Tudományegyetem docense. PhD értekezését „A magyar parlament és a zsidótörvények 1938, 1939” címmel készítette. A témában könyve jelent meg 2010-ben „Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon, 1920-1944” címmel. 2013-ban az Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetemen habilitált. 2015-ben jelent meg „Zsidósors Mohácson 1944-ben” című könyve, melyben a mohácsi zsidók 1944-es történetének állít emléket. Kutatási területei közé tartozik az olasz fasizmus oktatáspolitikája, az olasz és a magyar zsidók jogi helyzete a XIX-XX. században.

Claudia K. Farkas, PhD associate professor at the University of Pécs is a historian. She is an expert on history of education, and on legal situation of Jews in Hungary and Italy during the 19th – 20th centuries. Her book *Without rights: Jewish Existence in Hungary, 1920-1944* was published in 2010. She defended her dissertation for habilitation at the Jewish Theological Seminary - University of Jewish Studies in Budapest in 2013. Her book *Jewish Destiny in Mohács in 1944* was published in 2015, which commemorates the tragic history of the Jewish Community of Mohács in 1944.

ABSTRACT

In the following article Claudia K. Farkas gives a short summary of her recently published book, *Jewish Destiny in Mohács in 1944* that main goal is to preserve the memory of the once blooming Jewish Community in the town of Mohács in South Hungary in a monographic form. In the principal chapters the author explores the sufferings of this Jewish community until the ghettoization and deportation in 1944. The book discusses the problems of forced labour, the infringement of proprietary rights of the Jews, and the further fate of their possessions. Claudia K. Farkas gives an insight into the attitude of the non-Jewish community by presenting the views of the local church, as well as, of the local press concerning the Jews in brief. The topics of other important issues, such as assistance and rescue work, losses and restitutions also found expressions in the book. This volume is the result of the author's thorough research in the archives. Beyond the primary sources her statement are relied on memories and contemporary newspaper articles, as well. The main purpose of this particular work is to call the general attention to the importance of local history which certainly gives some tints to the general picture as a whole. The book is recommended for all those who intend to get acquainted with the real destiny of the Jews of Mohács in 1944.

Útmutatás azok számára, akik a cikket idézni kívánják:

K. FARKAS, Claudia 2015 Zsidók Mohácson 1944-ben. *Yerusha. Zsidóság és kulturális antropológia. Online folyóirat. 2015/1.*

url: <http://www.yerushaonline.com/content/?v=gi24ghag3>